

XALQARO TRANSPORT KORIDORLARI

*Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti
dotsent*

U.N.Abduraxmonov
magistr

J.S.Haydarov

Annotatsiya: *Ushbu maqolada transport va xalqaro tashishning mamlakat iqtisodiyotidagi o'рни, foydalanishdagi barcha transport turlari bo'yicha yuk tashish aylanmasi va xalqaro transport koridorlari haqida tushunchalar keltirilgan.*

Tayanch so'zlar: *transport, yuk tashish, xalqaro tashish, transport koridori, transport kompleksi, yuk, tranzit, integratsiya, logistika.*

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev mamlakatda transport sohasidagi islohotlarga bag'ishlangan yig'ilishda «Bu soha – iqtisodiyotning qon tomiri. Transport va logistikani yangi bosqichga olib chiqmasak, iqtisodiyotning barqaror rivojini ta'minlay olmaymiz», deb ta'kidlab o'tdi. Shuningdek, xalqaro tranzit yuk tashish uchun zamonaviy avtomobil yo'llari tarmog'ini va temir yo'l transporti yo'nalishi bo'yicha xalqaro tranzit yo'llari tarmog'ini kengaytirish kabi vazifalarni belgilab berdi.[1]

Transport tizimi mamlakat iqtisodiyotining samarali ishlashi uchun zarur omillardan biri va u barqaror o'sishning eng muhim infratuzilmasi hisoblanadi.

Zamonaviy sharoitda, mamlakatlar iqtisodiyoti bir-biriga bog'langan bo'lsa, jahon ishlab chiqarish tarmog'ida samarali ishlaydigan transport va kommunikatsiya tizimlarini rivojlantirish mamlakatlarning ushbu global tarmoqqa kirib borishi uchun zarur shartdir.

O'zbekiston Markaziy Osiyoning eng yirik davlatlaridan biri bo'lib, uning hududidan xalqaro transport yo'laklari o'tadi. O'zbekiston Yevropa-Osiyo tranzitlarini amalga oshirish uchun juda qulay va muhim hudud hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida tashqi iqtisodiy savdoni jadal rivojlantirish samarali xalqaro yuk tashishni tashkil etishni talab qiladi.

Umumiy foydalanishdagi transport kompleksining O'zbekiston Respublikasi yalpi ichki mahsulotidagi ulushi qariyb 8,0 foizni tashkil etadi, shu bilan birga ushbu sohada band bo'lganlar soni 3,8 foizga teng.

2022 yilda barcha transport turlari bo'yicha yuk tashish aylanmasi 75185,4 million tonna-kilometr tashkil etdi va bu 2021 yilga nisbatan 5 foizga ortgan. Respublika ichidagi yuk tashish hajmi 1346 million tonnani tashkil etadi. Ichki yuk tashish ishlarida avtomobil transportida tashishlar 93 % ko'rsatkich bilan yetakchi o'rinni egallaydi. Oxirgi besh yil tahliliga ko'ra O'zbekistonda xalqaro yuk tashishning barqaror o'sish sur'ati kuzatilmoqda.
[2]

2021-2022 yillarda eksport qilinadigan yuklarni tashish dinamikasini tahlil qilish o'zgaruvchan o'sish va hajmlarning pasayishini ko'rsatadi. Ushbu davrda import qilinadigan yuklarni tashish hajmi ortgan.

Yuk va yo'lovchilarni xalqaro tashishning rivojlanishi yaqin va uzoq xorijdagi ko'plab davlatlar bilan iqtisodiy aloqalarni o'rnatish barqarorligidan dalolat beradi. Xalqaro tashishlarni samarali amalga oshirish uchun transport koridorlarini rivojlantirish lozim bo'ladi.

Xalqaro transport koridori (transport koridori, MTK)-umumiy foydalanishdagi yer usti transporti (temir yo'l, avtomobil, daryo) va telekommunikatsiyalarni umumiy yo'nalishlarga jamlaydigan yuqori texnologiyali transport tizimi hisoblanadi.

“Koridor” tushunchasi umumiy holda tashishning barcha turlarini o'z ichiga oladigan: avtomobil yo'llari, dengiz, daryo, temir yo'l va havo uchastkalari, magistral quvurlar, dengiz, daryo va havo portlari, temir yo'l stantsiyalari va multimodal terminallarni o'z ichiga oladi. Xalqaro transport koridori yuk va yo'lovchi tashishda xalqaro aloqalarini rivojlantirish va yaxshilash uchun xizmat qiladi.

Transport koridorlari yagona texnologik, tashkiliy, huquqiy meyorlar va qoidalar asosida ishlaydigan xalqaro standartlar talablariga javob beradigan kuchli polimer magistrallar bo'lib, tashish muddati va narxini sezilarli darajada kamaytirishga, ularning sifati va ishonchligini oshirishga imkon yaratadi.

Davlatlararo iqtisodiy, madaniy va boshqa aloqalarni ta'minlash bilan bog'liq tashish muammolarini hal qilishda, xalqaro hamkorlikning kengayishi va xalqaro transport koridorlarini shakllantirishning integratsiya jarayonlarini chuqurlashtirishda shuningdek, kelishilgan texnik parametrlarga ega bo'lgan va qo'shma tashish texnologiyalaridan foydalanishni ta'minlaydigan xalqaro transport infratuzilmasini yaratishning maqsadga muvofiqligi milliy transport tizimini global transport tizimiga integratsiya qilish asoslari sifatida transport tizimi yetakchi rol o'ynaydi

BMT ekspertlar guruhi Xalqaro transport koridorining quyidagi ta'rifini qabul qilgan: “ bu milliy yoki xalqaro transport tizimining bir qismi bo'lib, u alohida geografik hududlar o'rtasida muhim xalqaro yuk va yo'lovchi tashishni ta'minlaydi, shu yo'nalishda ishlaydigan barcha transport turlarining harakatlanuvchi tarkibi va statsionar qurilmalarini, shuningdek tashishning texnologik, tashkiliy va huquqiy shart-sharoitlarni o'z ichiga oladi”.

1) transport koridorlarini rivojlantirish muammolari quyidagi xususiyatlarga ega: transport koridorlarini nafaqat xalqaro iqtisodiy transport tizimiga integratsiya nuqtai nazaridan, balki jahon logistika tizimining eng muhim elementi sifatida ham ko'rib chiqish kerak;

2) transport xizmatlari bozorida raqobatning kuchayishi;

3) tranzit yuklarni jalb qilish;

4) tranzit yuklarni jalb qilishda dengiz portlarining roli:

5) hududlarning yuk oqimlari tuzilishi va yo'nalishini o'zgartirish;

6) transport tizimini rivojlantirishga e'tiborni kuchaytirish;

7) transport koridorlari faoliyatidagi siyosiy omilning rolini kuchaytirish.

Transport koridorlari xalqaro transport infratuzilmasining bir qismi hisoblanadi. Shu munosabat bilan ularning faoliyatiga xalqaro hujjatlar va bitimlarda ko'rsatilgan talablar qo'yiladi. Ularning asosiylari:

- 1991 yil Praga deklaratsiyasi tomonidan qabul qilingan umumiy transport siyosati (OTP);

- Evropa Ittifoqining Oq kitobi;

- Evropa Ittifoqining Yashil kitobi;

- xalqaro temir yo'llar Ittifoqi kichik qo'mitasi materiallari;

- Xalqaro magistral temir yo'l liniyalari to'g'risidagi Yevropa bitimi;

- Xalqaro kombinatsiyalangan transportning eng muhim yo'nalishlari bo'yicha Evropa shartnomasi va boshqa hujjatlar.

Xalqaro transport koridorlari xalqaro logistika tizimlarining asosiy elementi bo'lib, uning doirasida tovarlarni etkazib berish sohasidagi texnologik va texnik tizimlar uyg'unlashadi. Bularga quyidagilar kiradi: vagonlar, avtomobillar, konteynerlar, palletlarning cheklangan yuklari va uzunligi; temir yo'l va avtomobil yo'llarining o'tkazuvchanlik qobiliyati.

Xalqaro logistika tizimlarini qurishda quyidagi masalalar hal etiladi:

- erkin tashish bozorini yaratish;

- "suzuvchi" tariflardan foydalanish;

- logistika jarayonlarining umumiy bozorini rivojlantirish va himoya qilish qoidalarini ishlab chiqish;

- transport va bojxona tartib-taomillarini liberallashtirish;

- magistral transportning tashish qobiliyatini va temir yo'l ombor qurilmalarining ishlashini muvofiqlashtirish;

- jamiyat a'zolari uchun majburiy bo'lgan xalqaro qoidalar, shakllar va standartlarni amalga oshirish.

Mamlakatlar transport aloqalarining integratsiyasi, ularning har birida mintaqa miqyosida xalqaro yuk va yo'lovchi tashishlariga xizmat ko'rsatish uchun yetarli o'tkazuvchanlik qobiliyatiga ega bo'lgan samarali va yagona transport infratuzilmasini yaratish.

Birlashgan Millatlar tashkilotining EYEC Yagona Evropa infratuzilmasini yaratish masalalari bo'yicha samarali ishlar olib bormoqda, xususan:

- Evropa avtomobil yo'llari tarmog'i;

- Evropa temir yo'llari tarmog'i;

Yevropa ichki suv yo'llari tizimi.

Transport yo'laklarining holati va rivojlanish istiqbollarini tahlil qilish ularning tarkibiga kiruvchi davlatlarda infratuzilmani rivojlantirishga e'tiborni kuchaytirish zarurligini aniqladi.

Shaharlararo transportda muntazam avtomobil transporti harakatlanuvchi tarkibning ma'lum bir harakat tizimi va haydovchilarning ish rejimiga muvofiq amalga oshiriladi. Deyarli bir vaqtning o'zida harakatlanuvchi tarkibning ishini tashkil etishning ikkita tizimi mavjud – yo'l harakati tizimi va uchastka harakat tizimi.

Yo'l harakati tizimi orqali avtomobil (avtopoyezd) yuklarni jo'nash joyi (marshrutning boshlang'ich nuqtasi)dan belgilangan joyga (yakuniy) joyigacha, yani "eshikdan-eshikkacha" tashiydi.

Uchastka harakat tizimi bilan butun yo'nalish uchastkalarga bo'linadi va yuklar faqat o'z uchastkasi doirasida avtomobillar bilan tashiladi, so'ngra harakatlanuvchi tarkib yukning haddan tashqari yuklanishi bilan o'zgaradi. Ortiqcha yukni almashtirish, konteynerlarni bir mashinadan boshqasiga o'tkazish yoki yukni bitta avtomobil tanasidan boshqasiga o'tkazish orqali amalga oshiriladi.

Yo'l harakati tizimida avtomobillar uzoq muddat avtokorxonalarda bo'lmaydi. Bu ularga texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlashni hamda haydovchilarning ishini qiyinlashtiradi, chunki ular uzoq vaqt yo'lda bo'ladi. Yuklarning harakatlanish tezligi keskin pasayadi, chunki haydovchilar dam olayotganda mashina to'xtab turadi.

Uchastka tizimi bilan yukning harakatlanish tezligi oshadi, ammo yukni bir mashinadan boshqasiga o'tkazish zarurati tug'iladi, yuklash va tushirish ishlariga ko'proq vaqt ketadi.

Avtomobil yo'llarida harakatlanuvchi tarkib harakatining eng oqilona tashkil etilishi "tortish yelkalari"tizimidir. Bunda, butun marshrut alohida bo'limlarga bo'linadi. Ularning orasidagi chegara yuk va uchastka (oraliq) stansiyalari bo'lib, ularda tirkamali yoki yarim tirkamali traktorlar ishlaydi. Traktor tirkama tizimlarini o'z uchastkasining chegarasiga tortadi, ularni o'sha erda qoldiradi, boshqa tirkamani (yarim tirkamani) oladi va u bilan teskari yo'nalishda harakat qiladi.

Bunday harakat tizimini tashkil etishning afzalliklari quyidagilardan iborat:

- yukni jo'natish joyidan tushurish joyigacha transport jarayonining birligi va uzluksizligi;

- yukni tashish muddatini sezilarli darajada qisqarishi.

- yuklarni tashish tezligini oshishi evaziga harakatlanuvchi tarkibning yuqori ishlab chiqarish samaradorligiga erishish:

- haydovchilar uchun normal ish sharoitlarini yaratish;

- harakatlanuvchi tarkibning bir xil ritmda ishlashini tashkil etish;

- tirkamalarga texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash uchun muntazam normal sharoitlarni qat'iy jadvalga muvofiq tashkil etish.

Xulosa. Mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishida transport tizimi katta ahamiyat kasb etadi. Buning uchun mamlakatda xalqaro transport koridorlarini, xalqaro tranzit yuk tashish uchun zamonaviy avtomobil va temir yo'llarini, transport yo'nalishlari bo'yicha xalqaro tranzit yo'llari tarmog'ini kengaytirish, rivojlantirish va ular samaradorligini oshirish lozim bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Xidirov, M. Q. Avtotransport tizimida chiqindi gazlar tarkibidagi zararli moddalarning atrof-muhitga ta'siri. Educational Research in Universal Sciences, 2023. 2(3), p. 543– 548.
2. Q.M. Sidiknazarov, E.A. Asatov, M.Z. Musajonov, Avtomobillarning texnik ekspluatatsiyasi. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. TAYI professori Sidiknazarov Q.M. tahriri ostida. – T.: Voris-nashriyot, 2008. 560 б.
3. Shodmonov G'.D., Xidirov M.Q. Avtotransport chiqindi gazlari zararliligini kamaytirishning zamonaviy usullari // International conference on innovative development of education” 2022/18. p. 140-147.
4. www.ziyonet.uz